

het lezen van de tekst. Het nawoord had misschien – deels – ook wel een voorwoord kunnen zijn: voorbereid aan het lezen van een achttiende-eeuwse tekst beginnen heeft ook voordelen. Gelukkig geeft Altena ook een literatuurlijst, zodat de geïnteresseerde lezer nog verder kan lezen.

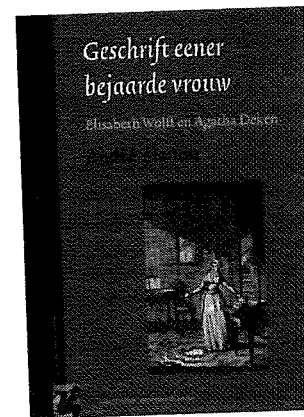
Even zo interessant is het overzicht dat Altena geeft van de geschiedenis van de bestudering van de tekst en de analyses die op grond daarvan zijn gemaakt. Met name de vraag wie er achter het pseudoniem van Schasz schuilging, is interessant. Dat Paape als belangrijkste kandidaat in aanmerking komt, valt op grond van Altena's betoog niet te ontkennen. Ook de korte historische achtergrondschets van het jaar 1788 biedt nuttige informatie: dat een anonieme uitgave in dat jaar bijna steevast op patriotse betrokkenheid duidde, is niet voor alle lezers vanzelfsprekend. Altena plaatst de tekst op beknopte en heldere wijze in de historische context: verlichtingsfilosofie en patriotse sympathieën maken duidelijk hoe de *Reize door het Aapenland* in de achttiende-eeuwse opvattingen past.

Het voorwoord van Komrij, ten slotte, voegt werkelijk niets toe en had net zo goed achterwege kunnen blijven: een tekst als deze heeft geen aanprijzing nodig.

ANNEMIEKE KOUWENBERG

Opvoedkundige lessen van Wolff en Deken

Elisabeth Wolff en Agatha Deken, *Geschrift eener bejaarde vrouw*. Bewerkt en uitgegeven in verkorte vorm, op basis van de druk (1802) en de handschriften voor het onuitgegeven deel, door André Hanou. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007. 288 p. ISBN: 978-90-5356-449-3. Prijs: € 29,50.

In 2004 werd de tweehonderdste sterfdag van Elisabeth Wolff en Agatha Deken herdacht met de publicatie van de artikelenbundel *Onbreekbare Burgerharten. De historie van Betje Wolff en Aagje Deken*. De neerlandicus P.J. Buijnsters, die in de jaren 1979-1992 enkele standaardwerken over het tweetal publiceerde, nam in deze bundel definitief afscheid van zijn geliefde onderzoeksobject. Paradoxaal genoeg was zijn eigen uitstekende spoorwerk er mede de oorzaak van dat het onderzoek nadien jarenlang had stil gelegen. Hij constateerde verheugd dat er sinds zijn publicaties weinig nieuwe brieven of archivalia waren opgedoken, maar betreurde het dat hij er nooit in was geslaagd om bij het bredere publiek belangstelling te wekken voor beide schrijfsters. Reanimatie achtte hij niettemin mogelijk en hij wees de lezer in de richting van het *Geschrift eener bejaarde vrouw*, het onvoltooide laatste grote werk van de twee schrijfsters.

Van deze tekst is nu in de Amazone-reeks een uitgave verschenen, voorzien van een inleiding en aantekeningen door André Hanou. Hij maakte een selectie uit de eerste twee delen, die in 1802 in druk verschenen, en uit de handschriften van het onuitgegeven deel. In het geschrift kijkt de inmiddels bejaarde vrouw Mietje terug op haar leven en beschrijft ze haar opvoeding, vanaf haar prilste jeugdherinneringen tot aan het moment dat ze een geschikte huwelijkspartner vindt. De tekst heeft een caleidoscopisch karakter. Van een vloeiende verhaallijn is geen sprake: het geschrift is een aaneenrijging van fragmenten waarin dialogen en meer beschouwende gedeelten elkaar afwisselen.

In de heldere en informatieve inleiding besteedt Hanou onder meer aandacht aan de ontstaansgeschiedenis van de tekst, het genre en de gepropageerde verlichtingsidealen. Het geschrift blijkt vooral trekken te hebben van een religieuze ontwikkelingsroman: het belangrijkste deel van Mietjes leven wordt in beslag genomen door haar groeiende religieuze inzichten. Haar christelijke opvoeding verloopt stapsgewijs en vanuit een natuurlijke behoefte; van opgelegde dogma's is geen sprake. De vraag naar autobiografische elementen had naar mijn smaak iets meer reflectie verdiend, in een apart hoofdstuk. Nu krijgt de lezer hierover tegenstrijdige mededelingen op verspreide plaatsen. Hanou verwerpt een autobiografische leeswijze resoluut, maar laar op tal van plaatsen doorschemeren dat er wel degelijk verbanden zijn te leggen met het leven van de schrijfsters, zoals het spontane karakter van Mietje (p. 8), haar vernuft (p. 35, n. 43) en haar kennismaking met de Rijnsburgers (p. 20). In het geschrift hebben de schrijfsters bovendien tal van eigen standpunten verwerkt. Dat blijkt het duidelijkste uit het hoofdstuk waarin een zekere heer Berk een patriots gekleurd pleidooi voor godsdienstige en burgerlijke vrijheid houdt (p.195-209).

En hoe zit het nu met de doorbraak van Wolff en Deken bij het grote publiek? Biedt het *Geschrift eener bejaarde vrouw* de uitgelezen kans Buijnsters' onvervulde wens alsnog in vervulling te laten gaan? Als iemand in staat is om een brug te slaan naar het bredere publiek is het Hanou wel, want als geen ander bezit hij het talent op een verfrissende, toegankelijke manier over het verleden te schrijven. Maar vreemd genoeg vinden we in deze uitgave weinig terug van zijn gebruikelijke humoristische en eigenzinnige schrijfstijl. Het lijkt wel alsof de maandenlange omgang met het plechtige taalgebruik van Mietje zijn weerslag heeft gehad op de inleider. De enige keer dat hij zich een wat speelsere opmerking over de politieke voorkeur van de beide schrijfsters permitteert (op. p. 12), heb ik dan ook ervaren als een vreemde stijlbreek in het geheel.

Dat met deze uitgave de weg naar het grote publiek eindelijk zal worden geopend, acht ik dan ook uiterst onwaarschijnlijk. Eerlijk gezegd ben ik zelfs niet geneigd om het *Geschrift eener bejaarde vrouw* op de verplichte leeslijst voor studenten Nederlands te zetten, want die zullen, vrees ik, hun vooroordelen van een praukerige, starre tijd al in de eerste opvoedkundige dialoog tussen Mietje en haar moeder bevestigd zien. Ik houd het dus toch bij de vlotter leesbare *Sara Burgerhart* en de in de Griffioenreeks uitgegeven bewerking van *Cornelia Wildschut*. Maar is dit alles erg? Nee, want specialisten en liefhebbers hebben er een belangrijke en goed verzorgde uitgave bij, die ons nieuwe inzichten kan verschaffen over achttiende-eeuwse omgangsvormen en opvoedingsidealen in het algemeen en die van Wolff en Deken in het bijzonder.